

MUUNDO WA KAMUSI YA MWANAFUNZI YA KISWAHILI – KIINGEREZA NA JINSI IWEZAVYO KUMSAIDIA MWANAFUNZI KUJIFUNZA KIINGEREZA

James Salehe Mdee

1.0 Utangulizi

Lugha ni mfumo wa mawasiliano ya sauti unaotumiwa na binadamu katika kueleza fikra au hisia zake. Kila jamii ina lugha yake na wanajamii hupata kujua lugha yao wakiwa watoto wadogo au watu wazima kulingana na wakati katika maisha yao wanapojifunza lugha. Wataalamu wa jinsi mtoto au mtu anavyopata kujua lugha wamekuwa na mitazamo tofauti. Wanazuoni wa nadharia ya mwenendo wa kiamshi na mwikio iliyoasisiwa na Skinner (1957) wanadai kuwa kujifunza lugha ni tabia na kwamba kisababunje muhimu katika tendo hili ni kule kurudiwa rudiwa kwa tungo katika mazingira ya mtoto ambako ndiko hufanikisha kujifunza lugha. Kwa mujibu wa nadharia hii mtoto huiga kwa kiasi kikubwa lugha inayomzunguka. Uigaji wa lugha ya wakubwa ndio wenye mchango mkubwa katika kujifunza lugha. Matokeo yake ni kwamba kurudiwa rudiwa kwa maneno na miundo ya tungo katika lugha inayomzunguka mtoto ndiko kunakosababisha ukuaji wa lugha ya mtoto. Mwikio wa wakubwa au wazazi kwa kumsifia pale anapotamka kwa usahihi tungo kunadaiwa kuwa ndicho kichocheo chenye kumfanya aongeze ufanisi wake wa lugha.

Hata hivyo wanazuoni wa nadharia ya utambuzi, Chomsky (1959) na Carnie (2002) wanadai kuwa mtoto hajifunzi lugha kwa kuiga kwani lugha yao haifanani kimaumbo wala kimiundo na ya watu wazima wanaomzunguka ila ni ya aina yake. Wanadai kuwa watoto wanaipata lugha kutokana na uwezo wa kujua lugha ambao umejengeka ndani ya ubongo wa mtoto. Carnie (2002) anadai kuwa lugha ni kitu ambacho binadamu hajifunzi bali anaipata lugha bila hata kujua ila anajikuta tu tayari anaiongea. Kwa mujibu wa wanautambuzi lugha inafananishwa na silika ambayo hujitokeza kwa mtu anapofikia umri fulani. Aidha uwezo wa kuongea umefananishwa pia na kutembea ambapo mtoto hafunzwi kutembea ila huanza kutembea wakati wa kufanya hivyo unapofika. Kwa mujibu wa mtazamo huu, ubongo wa mtoto una taarifa zinazohusu lugha zilizojengeka hume ambazo ndizo humwezesha mtoto kujua lugha. Lakini ili hili lifanikiwe ni muhimu yawepo mazingira ya lugha lengwa yatakayomwezesha kujua lugha husika. Mazingira haya ndiyo yanayomfanya

mtoto kuweza kuongea Kiswahili iwapo amezaliwa na kukulia katika mazingira ambapo wanaomzunguka wanaongea Kiswahili. Vivyo hivyo kwa mtoto anayezungukwa na wanaoongea Kichaga, Kingoni, Kipare, Kikamba au Kikorea, lugha atakayojua ni ile inayomzunguka. Carnie (2002:13) anasisitiza kuwa kile kilichojengeka ndani ya ubongo wa mtu sio lugha mahsusi bali uwezo wa kuongea lugha. Hii ni kwa sababu mtoto ambaye amezaliwa na wazazi Wakorea akakulia kwa Wamasai na lugha ya wale waliomzunguka ikawa ni Kimasai, mtoto huyu ataongea Kimasai na wala si Kikorea.

Japokuwa mitazamo hii inaelekea kukinzana, ni dhahiri tofauti zao ni kile kinachosisitizwa. Wanamwenendo wanasisitiza kisababunje yaani mazingira kuwa ndiyo yenye kumwezesha mtoto kujifunza lugha yake (kuwaiga wale wanaomzunguka) na kutoupa uzito uwezo wa mtoto wa kuijua lugha. Wanautambuzi kwa upande wao wanasisitiza kisababundani yaani uwezo wa lugha alio nao mtoto katika ubongo wake kuwa ndio unaomwezesha kuijua lugha bila kufunzwa. Kwa mtazamo wao mtoto hajifunzi lugha ila anaipata tu. Wanautambuzi hata hivyo wanakiri umuhimu wa mazingira kama Carnie (ameshatajwa uk.13) anavyosema:

“Ni dhahiri kuwa lugha mahsusi haikujengeka ndani ya ubongo. Haiwezekani kuwa mtoto ambaye wazazi wake ni Waslovakia akikulia Amerika ya Kaskazini na akawa hajawahi kusemeshwa kwa Kislovakia atakua na kuongea Kislovakia. Wataongea Kiingereza au lugha yoyote inayoongewa na wale wanaomzunguka.”

Kutokana na nukuu hii ya Carnie (ameshatajwa), ni dhahiri kuwa mazingira ni muhimu katika kujifunza lugha iwe ni lugha ya kwanza au ya pili. Kadiri mtoto anavyokua akiwasikiliza wale wanaomzunguka wakiongea, ndivyo uwezo wake wa lugha unavyokua na hatimaye anaupata mfumo wa lugha yake. Katika kufanya hivi anajifunza kanuni za msingi za lugha yake na hatimaye hupata umahiri wa lugha hiyo (Littlewood 1988). Mazingira humpatia mwanafunzi kifani cha lugha na kichocheo cha kuiongea.

Kifani cha lugha ni mfano wa tungo sahihi na za kisarufi zinazotungwa na wazungumzaji wazawa wa lugha ambao mtoto anayejifunza lugha anaishi nao na kuwasikiliza wakiongea. Katika mazungumzo haya, mtoto husikia matamshi ya maneno, tungo mbalimbali zikisemwa katika mpangilio sahihi kisarufi. Mtoto ajifunzaye lugha huchukua mchakato huu kama kifani cha lugha, na yeye hutumia kifani hicho kutunga tungo zake.

2.0 Kujifunza Lugha ya Pili

Kujifunza lugha hufanyika katika michakato mikuu mitatu: a) kujifunza msamiati, b) kujifunza mfumo wa lugha na c) kuutumia msamiati na muundo

wa kisarufi ili kutunga sentensi sahihi na zinazokubalika kwa wazawa wa lugha hiyo (Tarp 2004:231).

Kujifunza lugha ya pili kunafanana kwa kiasi fulani na mtoto anavyopata kujua lugha yake ya kwanza. Mtu huweza kujua lugha kwa namna mbili: (a) kujua lugha bila kujifunza wala kufahamu kuwa ameijua lugha hiyo bali hujikuta tu kuwa anaiongea na kupata umahiri wa lugha ya pili. Katika hali hii mtu huwa hajui kanuni zinazotawala lugha anayojifunza ila anahisi tu kuwa anaongea tungo zinazokubalika kwa wazawa wa lugha hiyo. Njia hii ya kuifahamu lugha ya pili bila kujifunza hutokea iwapo mtu anaishi katika jamii inayoongea lugha lengwa na hulazimika kuifahamu ili apate kuwasiliana na wale anaishi nao. Mtu kama huyu huwa hajifunzi lugha bali hujua kwa kujinasibisha na wenyeji wake. (b) Kujifunza kanuni zinazotawala lugha yaani sarufi ya lugha. Hii ndiyo njia ambayo watu wazima huitumia kujifunza lugha ya pili au lugha ya kigeni hasa wanapokuwa mahali ambapo lugha anayojifunza sio lugha ya wenyeji wanaomzunguka (Krashen, 1987).

Katika kujifunza lugha ya pili mwanafunzi hutumia kifani cha lugha chenye kumwezesha kuunda tungo za mfumo wa lugha anayojifunza. (Littlewood Ameshatajwa). Hali hii inawezekana iwapo mwanafunzi wa lugha ya pili ana mazingira yanayomwezesha kuongea lugha ya pili. Mazingira sahihi yanapokuwapo, mwanafunzi huipata mfumo wa lugha lengwa ambao hukua na kufikia umahiri wa mzungumzaji wa lugha ya kwanza. Mafanikio katika kujifunza lugha ya pili hutegemea matumizi ya lugha, yaani jinsi anavyoitumia lugha kwa ajili ya mawasiliano na umuhimu wa lugha katika jamii, yaani mahitaji ya lugha hiyo katika jamii ambayo humlazimisha aijue lugha hiyo.

Umuhimu wa mahitaji ya lugha kama kichocheo cha kujifunza lugha unasisitizwa pia na Halliday (1975) ambaye anadai kuwa mtoto hujifunza lugha kwa sababu anafikiri anaweza kufanya mambo kadha kwa kutumia lugha ili kupata anachokitaka. Kauli ya Halliday ni ya kweli kabisa kwani kila anayejifunza lugha ya pili au zaidi hufanya hivyo kwa lengo maalum. Kiingereza katika ulimwengu wa sasa ni lugha muhimu hasa katika zama hizi za utandawazi kwa hivyo kujifunza kwake huwa jambo la manufaa kwa anayejifunza kwani hii ni lugha ya mawasiliano ya kimataifa.

Mwanafunzi wa lugha ya Kiingereza anaweza kutumia vitabu mbalimbali kama marejeo ya kujifunzia lugha hii na kamusi ni moja ya marejeo haya. Mwalimu aweza kuitumia kamusi kufundishia lugha, na mwanafunzi huweza pia kuitumia kujifunzia lugha. Miongoni mwa Kamusi zilizowalenga wanafunzi wa lugha ni pamoja na ile ya Hornby (1974) *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, Sinclair (1987) *Collins English Language Dictionary* au Summers (1987) *Longman Dictionary of Contemporary English*. Kamusi hizi zote zinawalenga wanafunzi wa Kiingereza ambao hujifunza Kiingereza kama

lugha ya kigeni. Aidha kamusi hizi ambazo ni za lugha moja huwafaa wanafunzi wa Kiingereza ambao wana umilisi wa lugha hii unaokaribia ule wa wazawa kwani wanaweza kufikiri na kujieleza kwa Kiingereza. Kamusi za wanafunzi hutofautiana na kamusi nyingine kutokana na tofauti za walengwa na maudhui yaliyomo kwa kila moja.

Lugha ya Kiswahili ina kamusi za lugha moja yaani Kiswahili – Kiswahili na kamusi za lugha mbili. Kamusi za lugha mbili ni za Kiswahili na lugha mbalimbali za kigeni kama vile Kingereza – Kiswahili, Kifaransa - Kiswahili, Kijerumani – Kiswahili, Kirusi – Kiswahili n.k. na kinyume chake yaani Kiswahili-Kiingereza, Kiswahili - Kifaransa, Kiswahili – Kijerumani n.k. Kamusi za lugha mbili ambazo zinawalenga wanafunzi wa lugha humsaidia mtu anayejua lugha moja ambayo aghalabu huwa ni lugha yake ya mwanzo kujua maana ya maneno katika lugha nyingine ambayo huweza kuwa ni ya kigeni.

3.0 Kamusi ya lugha mbili za Kiswahili

Kamusi za lugha mbili za Kiswahili zilizopo za Kiingereza – Kiswahili ni Johnson (1939), TUKI (1996), Kirkeby (2000), Chuwa (2001) n.k. Kamusi za Kiswahili –Kiingereza ni kama zile za Krapf (1882), Johnson (1939), Rechenbach (1968), Feeley (1991), TUKI (2001) n.k. Kinadharia kamusi za lugha mbili huwafaa wazungumzaji wa lugha zote katika kamusi kwani kamusi ambayo lugha ya vidahizo vyake ndiyo lugha ya kwanza (L1) ya mtumiaji humsaidia kuongeza ufanisi wake wa kujieleza katika lugha anayojifunza ambayo kwake ndiyo lugha lengwa yaani lugha ya kigeni au lugha ya pili (L2). Kwa upande mwingine kamusi hii hii yaweza kumfaa mtu ambaye anajifunza L1 na yeye mwenyewe akiwa mzungumzaji wa L2. Kwa ufupi tunaweza kusema kuwa kamusi ya L1 > L2 ni kamusi yenye kumfaa mzungumzaji wa L2 anayesoma matini iliyo katika L1. Kamusi hiyo hiyo humfaa mzungumzaji wa L1 anapoitumia kumwongezea ufanisi anapoandika matini katika L2. Hii ndio maana kamusi ya L1 > L2 huitwa ni kamusi ya kusomea ya msemaji wa L2 na kamusi ya kuandikia ya msemaji wa L1. Kinyume chake huwa ni kwa kamusi ya L2 > L1 kwani nayo ni ya kusomea kwa msemaji wa L1 na ya kuandikia kwa msemaji wa L2 Mdee (1997).

Kamusi zote hizi isipokuwa ile ya Chuwa (ameshatajwa) hazina sifa za kamusi ya mwanafunzi. Kamusi ya mwanafunzi haina budi kumpatia mtumiaji msamiati wa lugha, kueleza maana ya maneno, kusilimisha mfumo wa lugha na kumpatia kifani kitakachomwezesha kutunga sentensi zake akitumia maneno hayo. Kamusi ya Chuwa (ameshatajwa) inamlenga wanafunzi wa Kiswahili, yaani mtu ajuaye Kiingereza anayetaka kujifunza Kiswahili. Kamusi hii ina sentensi za mifano kwa kila kidahizo ambayo huweza kuwapa wanafunzi

mazingira ya kuzungumza lugha lengwa. Kamusi nyingine zimegemea kwenye kueleza maana ya neno moja moja la Kiswahili. Kamusi hizi zimetungwa kwa kuzingatia kanuni ya leksikografia kuwa wajibu wa msingi wa kamusi ya lugha mbili ni kumpa msemaji wa lugha ya 1 visawe vya lugha ya 2. Mdee (1997).

Krapf alijaribu kwa kiasi fulani kuonyesha tungo za mifano lakini kamusi yake haitoshelezi haja kwa vile ina mifano michache. Isitoshe ilijishughulisha zaidi na lahaja ya Kimvita ambayo sasa haina matumizi mapana ikilinganishwa na Kiunguja ambayo ndiyo lahaja sanifu. Aidha welewa wa Krapf wa Kiswahili na sarufi ya lugha yenyewe ulikuwa bado mdogo wakati akiitunga. Kwa hali hiyo kamusi hii haikidhi mahitaji ya mwanafunzi wa Kiswahili wa sasa.

Kutokana na maelezo yaliyotangulia ni dhahiri kuwa Kiswahili hakina Kamusi ya Kiswahili - Kiingereza yenye kumsaidia mwanafunzi ajuaye Kiswahili kujifunza Kiingereza. Madhumuni ya makala haya ni kujadili muundo wa kamusi ya mwanafunzi wa Kiingereza anayefahamu Kiswahili pamoja na taarifa zitakazoingizwa katika kamusi ya aina hii ili kukidhi mahitaji ya kujifunza Kiingereza kupitia Kiswahili.

4.0 Sifa za Kamusi ya Mwanafunzi

Mwanafunzi wa lugha ni mtu anayejifunza lugha ambayo kwake yeye siyo ya kwanza. Lugha hii yaweza kuwa ni lugha ya kigeni au ya pili. Mwanafunzi wa lugha ya kigeni ambaye hujifunzia mahali ambapo hapana wazawa wa lugha hiyo anaweza kutumia kamusi ikamsaidia kusilimisha mfumo wa lugha hiyo. Kamusi ambayo mwanafunzi aweza kuitumia kujifunza lugha haina budi kumwezesha apitie michakato mitatu iliyotajwa juu, yaani (a) kujifunza msamiati, (b) kusilimisha mfumo wa lugha yaani sarufi ya lugha na (c) kutunga sentensi zinazokubalika kwa wazawa wa lugha husika. Michakato yote hii mitatu inachangamana. Kujua mchakato mmoja peke yake hakutoshi kumwezesha mtu kujua lugha. Kuhusu maana za maneno, haitoshi tu kujua maana ya neno moja moja, bali pia pamoja na maana za maneno mengine yanayohusiana na neno hilo katika tungo, kwani kama asemavyo Gouws (1989), maana ya neno haitakuwa imefahamika mpaka mahusiano ya kimaana na maneno mengine katika tungo nzima yamesilimishwa pia kwa sababu maana ya neno hutokana na mkabala wake na maneno mengine. Kuhusu usilimishaji wa sarufi ya lugha mwanafunzi wa lugha anahitaji kufahamu: (a) kanuni za matamshi, (b) tahajia, (c) minyambuliko ya kimofolojia, (d) uundaji wa maneno (viambishi, vinyambuo na mirakabu) na (e) sintaksia.

Mambo haya ni muhimu kwa sababu kujifunza lugha, ni pamoja na kujua maana ya maneno, kanuni za sarufi ya lugha yaani mfumo wa kimofolojia wa kila neno na mfumo wa kisintaksia wa kila neno (Taz. Tarp 2004). Tumeona

hapo juu sifa za kamusi ifaayo kumsaidia mwanafunzi kujifunza lugha. Itafaa sasa tutazame nafasi ya kamusi katika kumwelekeza msomaji kujifunza lugha.

Mtu husemwa kuwa aijua lugha iwapo amepata umilisi wa sarufi ya lugha anayojifunza. Kwa mujibu wa Reibel (1971:89), mtu aweza kuijua lugha iwapo anaweza kugawa mtungo wa sauti katika vipengele vya fonetiki, maumbo ya maneno na virai vinavyoonyesha umbo la nje la lugha ambavyo mtu akivimiliki huwa ameifahamu sarufi ya lugha lengwa. Kwa hali hii mjadala wa makala haya utaonyesha vipengele mbalimbali vya sarufi ya lugha vyenye kuakisi mgawanyo huo kifonetiki, kimofolojia na kisintaksia ambavyo kamusi itaingiza ili kumwelekeza mtumiaji kujifunza ili apate kuijua lugha.

Kamusi ya mwanafunzi ya Kiswahili – Kiingereza inayokusudiwa ina dhima mbili, kwanza kabisa ni kumsaidia mwanafunzi wa Kiingereza ambaye ni Mswahili au mzungumzaji wa Kiswahili kujifunza Kiingereza kwa kumpatia msamiati na muundo wa tungo za Kiingereza kwa njia ya sentensi za mifano ya matumizi ya maneno yaliyoorodheshwa. Katika kujifunza msamiati, mwanafunzi atajua maana ya maneno, mtindo wa matumizi ya maneno na uhusiano wa kimaana wa maneno hayo. Tungo za mifano ya matumizi ni kifani ambacho mwanafunzi hukitumia kutunga sentensi zake. Pili, kamusi hii humwezesha mwanafunzi wa Kiswahili, yaani mtu anayejifunza Kiswahili, kupata mazoezi zaidi ya kuongea Kiswahili kwa kusoma tungo zilizo katika Kiswahili. Kutokana na mawanda ya kamusi hii ni dhahiri kuwa kamusi hii inatoa mazingira murua ya kujifunzia lugha kwa wanafunzi wa lugha zote mbili.

5.0 Kamusi na nafasi yake katika kumfundisha mwanafunzi lugha

Kamusi za wanafunzi ni mojawapo ya zana muhimu za kujifunzia lugha ya kigeni (Reif 1987). Mwanafunzi anaweza kuitumia kamusi kujifunza lugha kwa njia mbili: (a) Kupitia lugha ya mama hasa kwa wanafunzi ambao hawajapata umilisi wa kutosha wa lugha ya kigeni au unaokaribia ule wa mzawa. Kamusi itakayomfaa katika kiwango hiki ni ya lugha mbili ambapo mwanafunzi atajifunza lugha ya kigeni kupitia lugha yake. Mwanafunzi wa kiwango hiki ataanza na neno analolijua katika lugha yake kisha ataingia katika lugha ya kigeni kupata msamiati katika lugha hiyo pamoja na taarifa nyingine. (b) Mwanafunzi wa lugha aweza kujifunza lugha ya kigeni kwa kupitia lugha ya kigeni. Mbinu hii huwafaa wanafunzi wa kiwango cha juu ambao wana umilisi wa lugha unaokaribia ule wa wazawa. Kamusi wawezayo kuitumia ni ile ya lugha moja ambayo vidahizo vyake pamoja na maelezo ya kuvifafanua yapo katika lugha ya kigeni.

Kutokana na hali hii ni dhahiri kuwa kamusi inayomfaa mwanafunzi wa lugha wa kiwango cha awali au wa kiwango cha kati ambao umilisi wake wa lugha ni mdogo, ni ya lugha mbili. Hii ni kwa sababu hapa ndipo msamiati wa

lugha mbili hukutana na taarifa muhimu za kisarufi kwa kila lugha huonyeshwa katika kitomeo.

6.0 Muundo wa Kamusi ya Kiswahili – Kiingereza

Kamusi ya mwanafunzi haina budi kuwa na kanuni za msingi za lugha hiyo, (sarufi) ili kumpatia mwanafunzi ustadi wa lugha wa kutosha. Inafaa ieleweke kuwa taarifa za kisarufi katika kamusi hazipingani na kuwepo kwa vitabu vya sarufi kwa sababu kila kimoja kina mawanda yake. Vitabu vya sarufi huichambua lugha kwa ujumla ikichukua mifano michache ya maneno kama msingi wa kujenga kanuni ya sarufi ya lugha. Lakini kamusi kwa upande wake huchambua sarufi ya kila neno kimofolojia na kisintaksia.

Kamusi inaundwa na aya kadha ambazo hujulikana kama vitomeo. Kitomeo cha kamusi huundwa na kidahizo pamoja na maelezo yenye kukifafanua. Ili mwanafunzi aweze kuusilimisha mfumo wa lugha anayojifunza hana budi kuujua mfumo wa lugha husika. Kwa hiyo vipengele mbalimbali vinavyounda mfumo wa lugha huingizwa katika kamusi kama taarifa za kileksikografia. Taarifa za kileksikografia ziingizwazo katika kamusi hutegemea mahitaji ya watumiaji wa kamusi waliokusudiwa.

Taarifa kuu za kuingiza katika kamusi ya mwanafunzi ya Kiswahili - Kiingereza ni: a) matamshi, (b) taarifa za kisarufi, (c) taarifa za kisemantiki ambazo huwa ni visawe vya Kiingereza vya vidahizo vya Kiswahili na (d) tungo za mifano ya matumizi ya kidahizo na kisawe chake.

Katika sehemu ifuatayo tutaangalia kitomeo cha kamusi ya Kiswahili – Kiingereza ili kuchambua vipengele vinavyofanya muundo wake.

6.1 Vidahizo vya Kiswahili

Vidahizo ni maneno yaliyoandikwa kwa chapa iliyokoza ambayo huorodheshwa katika kamusi kialfabeti ili yafafanuliwe kwa kuyatolea taarifa za kimaana na kisarufi. Kidahizo ndilo neno katika kamusi ambalo mwanafunzi wa lugha hulitafuta katika Kiswahili ili limwingize katika Kiingereza kwa kupatiwa kisawe chake katika lugha hiyo na taarifa nyingine katika Kiswahili na Kiingereza zinazolihusu.

6.2.0 Taarifa za Kisarufi kwa vidahizo na visawe

Umilisi wa lugha wa mzungumzaji unapimwa kwa kuangalia kiwango chake cha kuweza kuiongea lugha lengwa kwa kuzingatia kanuni za sarufi ya lugha hiyo. Sarufi ya lugha imo ndani ya lugha yenyewe na mwanafunzi wa lugha hujifunza sarufi ya lugha husika kadiri anavyojifunza na kuitumia lugha yake Mdee (1986)

Kamusi ya wanafunzi wa lugha haina budi kuonyesha kwa kiasi fulani sarufi ya lugha inayohusika kwa lugha rahisi kadiri inavyowezekana bila kumtatiza msomaji kwa dhana au istilahi za kisarufi. Katika kufanya hivi kamusi ibainishe kila neno lililoingizwa katika kamusi kwa kueleza aina au kategoria yake, kwa mfano: *nomino* (neni linalotaja jina la kitu, kiumbe) kama vile 'mtu' 'mnyama', 'ndege' n.k., *kitenzi* (neni linalotaja tendo lifanywalo na kiumbe au litendekalo peke yake kutokana na nguvu za asili) mathalani pika, ona, andika, onyesha, nyesha, tembea, anguka, tiririka au vuma. Lipo pia neno linalotaja sifa za kitu au kiumbe ambalo huitwa *kivumishi*, kama vile 'zuri', 'dogo', 'baya', 'cheshi' n.k. Halikadhalika kuna neno linalofafanua zaidi namna tendo linavyofanyika, kwa mfano 'polepole', 'taratibu', 'mno' au 'sana'. Aina hii ya neno huitwa *kielezi*. Kuna aina nyingine ya maneno ambayo huitwa *viunganishi* kwani kazi yake ni kuunga neno moja na neno jingine katika tungo moja au kuunga tungo mbili na kufanya tungo kubwa moja. Viunganishi katika Kiswahili ni kama 'na', 'au', 'lakini', 'kwa sababu', 'iwapo' n.k. Aina nyingine ya neno ni *kihusishi* ambacho huonyesha uhusiano baina ya maneno katika tungo. Maneno ya aina hii ni machache sana katika Kiswahili na baadhi ya wanasarufi ya Kiswahili wameyachanganya na viunganishi na kuunda kategoria moja. Ukweli ni kwamba hayana sifa ya kuunga maneno bali kuonyesha uhusiano baina ya maneno. Kwa mfano: 'kwa', 'katika', 'juu ya' n.k. *Kiingizi* ni aina nyingine ya neno ambalo hutumika kuelezea hisia za mtu kama vile kuhamaki, kushangaa n.k. Aina hii huitwa pia *kihisishi* kwa vile huonyesha hisia za msemaji. Kwa mfano: Lo! Ah! Aina nyingine ya maneno ni *kiwakilishi* ambacho hutumika katika lugha badala ya nomino. Viwakilishi ni kama vile 'mimi', 'wewe', 'yeye', 'sisi', 'ninyi' na 'wao'. Aina hii ya maneno inawahusu watu tu kwa kuwa wao ndio viumbe wanaozungunza, hivyo wakati mwingine hutumia maneno ya kuwakilisha nafsi zao badala ya wao kujitaja. Mathalani badala ya kutaja jina langu kuwa ni muhitaji wa chakula, husema 'Mimi ninataka chakula'. Aidha kuna aina nyingine ya neno ambalo hubainisha mahali kitu kilipo. Halikadhalika kuna *vimilikishi* ambavyo huonyesha umiliki wa kitu ufanywao na mtu, kwa mfano: '-angu', '-ako', '-etu' n.k.

Kamusi ya mwanafunzi huhitaji taarifa zaidi za kisarufi kuliko ile ya wazawa (Sinclair 1987:105). Katika kamusi aina hii, haitoshi kuainisha maneno kwa mujibu wa kategoria kuu za kisarufi, bali kubainisha kategoria ndogondogo za kategoria kuu za kisarufi ili kuonyesha sifa bainifu zinazotofautisha maneno ya kategoria moja. Kamusi za Kiingereza za wanafunzi kwa mfano huchanganua kategoria ya nomino na kuwa na kategoria ndogondogo za „nomino zinazohesabika na nomino zisizohesabika“. Vitenzi navyo huchanganuliwa zaidi ili kubainisha uhusika wa kila kitenzi. Aidha kamusi hizi huonyesha pia ruwaza ya kisintaksia ya vidahizo Sinclair (1987).

6.2.1 Taarifa za kisarufi za nomino

Nomino za Kiswahili kama zilivyo za Kiingereza huwa ni za umoja na wingi. Kwa maneno yenye maumbo yote mawili, umbo la umoja huingizwa kama kidahizo, kisha umbo la wingi huonyeshwa baada ya umbo la umoja. Umbo la wingi huingizwa badala ya kuonyesha kiambishi cha wingi peke yake kama inavyofanywa katika kamusi nyingine ili kuwasaidia wanafunzi wafahamu neno zima kwani katika matumizi halisi ya maneno, umbo zima hudhihirika na wala sio viambishi.

Kwa nomino ambazo hazina maumbo ya wingi, umbo moja peke yake ndilo lililoingizwa. Visawe navyo hubainishwa umoja na wingi wake.

- Mf. 1 lambo** *nomino malambo* water catchment (water catchments)
kituo *nomino vituo* station (stations)
mjane *nomino wajane* widow (widows), widower
(widowers)
nadhiri *nomino vow* (vows)

Kutambua maumbo ya umoja na wingi ya nomino ni muhimu kwani upatanishi wa kisarufi baina ya nomino na vitenzi huathiriwa na mabadiliko haya. Mwanafunzi akizifahamu taarifa hizi zitamsaidia sana katika kuijua na kuizungumza kwa ufasaha lugha lengwa. Kwa mfano:

- Mf. 2 lambo** /lambo/*nomino malambo* water catchment (water catchments)

Lambo li-nakauka msimu wa kiangazi

A water catchment dries up during the dry season.

Malambo mengi yanakauka msimu wa kiangazi

Many water catchments dry up during dry season.

- nadhiri** /nađiri / *nomino vow* (vows)

Nadhiri i-kiwekwa lazima kutimizwa

Once a vow is made it must be carried out.

Nadhiri zi-kiwekwa sharti zitimizwe

Once vows are made must be carried out.

Katika mifano hii tunaona vipatanishi li- na ya- vinavyochukuana na vitenzi vya nomino *lambo* na *malambo* kwa mfuatano huo. Katika Kiingereza nomino 'water catchment' na wingi wake 'catchments' huchukua maumbo ya vitenzi 'dries' na 'dry' kwa mfuatano huo. Kidahizo **nadhiri** kina umbo la umoja

tu ambalo hutumika katika umoja na wingi na tofauti za matumizi yake hudhihirishwa na vipatanishi katika kitenzi. Kwa mujibu wa mfano huu, kipatanishi cha umoja ni **i-** na kile cha wingi ni **zi-**. Katika Kiingereza, upatanisho wa kisarufi baina ya nomino 'vow' na kitenzi hudhihirisha na kitenzi kishirikishi **is** na **are** katika umoja na wingi kwa mfuatano huo. Kufahamu upatanisho huu wa kisarufi kwa lugha zote ni muhimu kwa mwanafunzi kuweza kuongea lugha iliyo sahihi kisarufi. Kamusi ya kujifunzia lugha haina budi kuingiza taarifa hizi.

6.2.2 Taarifa za kisarufi za vitenzi

Vitenzi vya Kiswahili havina taarifa mahsusi za kisintaksia mbali na kipatanishi ambacho huambishwa katika kitenzi kiwapo katika sentensi. Kwa kuwa kipatanishi huteuliwa na nomino inayofanya kazi ya kiima katika sentensi, ni muhali kuingiza kipatanishi hiki kwenye kitenzi kwa vile hakina dhima ya kukiteua. Isitoshe kipatanishi kama kiambishi hakina nafasi yake peke yake katika kamusi ya wanafunzi kwa vile sio neno. Hata hivyo kipatanishi hiki hudhihirishwa katika sentensi ya mfano inayotolewa katika kitomeo kama ilivyoelezwa katika Mf.2 juu.

Uhusika wa vitenzi hudhihirishwa katika muundo wa Kundi Tenzi [KT] ambao hubainisha iwapo kitenzi huchukuwa yambwa au la. Taarifa ya kisarufi kwa vitenzi ni vinyambuo njeo vya vitenzi vya Kiingereza yaani maumbo tofauti ya kitenzi cha Kiingereza yenye kubainisha nyakati tofauti za kufanyika kwa tendo, yaani wakati uliopo, unaoendelea, uliopita na timilifu.

Taarifa hii ni muhimu kwa mwanafunzi wa Kiingereza kwani vitenzi vya lugha hii hubadilikabadilika umbo kulingana na wakati tendo lilipofanyika. Kwa hivyo ili mwanafunzi aweze kuongea kwa ufanisi ni muhimu ayatambue mabadiliko haya. Kwa mfano:

Mf. 3 lalia kitenzi 1. sleep on (sleeps, sleeping, slept), lie on (lies, lying, lay, lain).

Mfano huu unaonyesha vinyambuo njeo vya kitenzi cha Kiingereza sleep na lie ambavyo ni visawe vya kitenzi lalia ambacho ni kidahizo cha Kiswahili.

Kwa hivyo, mwanafunzi wa Kiingereza anapopata kitenzi 'lalia', huona visawe vyake: 'sleep on' au 'lie on' katika Kiingereza pamoja na vinyambuo njeo vyao. Tungo za mifano zinazoonyesha matumizi ya maneno hayo hubainisha njeo husika kama tutakavyoonyesha katika sehemu ya mifano ya matumizi hapo chini.

Mf. 4 lalia kitenzi 1. sleep on (sleeps, sleeping, slept), lie on (lies, lying, lay, lain).

Walilalia kitanda cha mbao
They slept on a wooden bed.

2. brood (broods, brooding, brooded)
Kuku wanalalia mayai sasa
The hen is brooding now.

6.2.3 Taarifa za kisarufi za vivumishi

Vivumishi vya Kiswahili havina taarifa maalum isipokuwa sifa ya kubeba kiambishi kipatanishi ambacho huteuliwa na nomino inayoambatana nacho. Vivumishi vya Kiingereza vina vinyambuo vya ulinganishi kwa baadhi ya maumbo. Taarifa hii ya kisarufi inafaa pia kuonyeshwa katika visawe vya Kiingereza vyenye maumbo hayo. Kwa mfano:

Mf. 5 kubwa kivumishi 1. big (bigger, biggest)

Miti yote mikubwa imekatwa
All big trees have been cut

2. important (more, most)

Yeye ndiye mtu mkubwa kuliko wote katika idara yetu
He is the most important person in our department.

Katika mifano hii tunaona vivumishi vya Kiswahili vikibeba viambishi ngeli vya nomino zinazovumishwa. Kivumishi *kubwa* kimechukua kiambishi ngeli *mi-* cha nomino *miti*, na *m-* ya nomino *mtu* kama inavyoonekana hapo juu. Vivumishi vya Kiingereza vina vinyambuo vya ulinganishi kwa baadhi ya maumbo. Taarifa hii ya kisarufi inafaa pia kuonyeshwa katika visawe vya Kiingereza vyenye maumbo hayo. Taarifa hii ni muhimu ili mwanafunzi atanabahishwe kuhusu vivumishi vyenye vinyambuo vya ulinganishi na vile visivyokuwa navyo.

6.3 Matamshi

Wanafunzi wa lugha huhitaji kuelekezwa namna ya kutamka maneno ya lugha wanayojifunza. Kamusi ya lugha mbili huhitaji matamshi yaonyeshwe kwa vidahizo na kwa visawe vyake katika lugha lengwa. Kiswahili ni moja ya lugha ambazo kimsingi zinadaiwa kuwa maneno yake mengi hutamkwa kama yanavyoandikwa ilihali Kiingereza ni miongoni mwa lugha ambazo kwa kiasi kikubwa maneno yake yanatamkwa tofauti na yanavyoandikwa

Mf. 6 jina nomino name
piga kitenzi hit, beat

historia *nomino* history

Tukitaka kuingiza matamshi kwa vidahizo na visawe vyake kama ilivyo katika mfano ulio hapo juu matamshi yake yatakuwa :

Mf. 7 **jina** /jina/ *nomino* name /neim/
piga /piga/ *kitenzi* hit /hit/, beat /bi:t/
historia /historia/ *nomino* history /histri/

Neno la Kiingereza *name* hutamkwa /neim/, *hit*, hutamkwa /hit/, *beat* linatamkwa /bi:t/ na *history* hutamkwa /histri/. Hii ni tofauti na maneno ya Kiswahili ambayo hutamkwa kama yanavyoandikwa na iwapo italazimu kuonyesha matamshi itakuwa ni kurudia maumbo yaleyale yaliyo katika maandishi kama ilivyo katika vidahizo *jina*, *piga* na *historia* hapo juu. Kwa hali hii basi, Kamusi ya Kiswahili – Kiingereza itasadifu iwapo itaonyesha matamshi kwa visawe tu isipokuwa kwa vidahizo vya Kiswahili vichache ambavyo humtatiza mwanafunzi asiweze kutofautisha matamshi ya maneno ambayo ni homonimu lakini hutamkwa tofauti.

Mf. 8 **mboga**¹ /mboga/ vegetables
mboga² /mboga/ pumpkin
mbuni¹ /mbuni/ ostrich
mbuni² /mbuni/ coffee tree
nadhiri /naðiri/ *nomino* vow

Maumbo haya ya Kiswahili yanatamkwa kwa namna tofauti japokuwa tahajia yake ni moja. Nazali na kipasuomidomo ghuna cha maneno ya¹ huungana na kuathiriana hata kutoa sauti moja yenye muungano wa unazali na kipasuo mdomo ghuna, ilihali nazali ya maumbo ya² ina usilabi. Tofauti hizi hubainishwa kwa kuchora kistari chini ya nazali na kipasuomdomo ghuna /m +b/ > /mb/ kwa zile zenye kutamkwa kama sauti moja. Umbo lisilo na kistari litamaanisha kuwa nazali mdomo ina usilabi kabla ya kutamka konsonanti kama yalivyo maneno mengi ya umbo hili kama 'mto', 'mtu', 'mpira', 'mkulima' n.k. Kwa hali hii kipasuo mdomo ghuna hakiathiriwi na wala hakipati unazali

Kuhusu kidahizo 'nadhiri', sauti inayofanywa na /dh/ huwakilishwa kwa /ð/. Sauti nyingine katika neno hili zinabakia kama zilivyo.

6.4 Visawe au maana ya kidahizo katika lugha lengwa

Maana ya kidahizo katika kamusi ya lugha mbili ni kisawe cha kidahizo cha lugha chasili katika lugha lengwa. Kwa mujibu wa kamusi hii, lugha chasili ni Kiswahili na lugha lengwa ni Kiingereza. Kwa hivyo vidahizo vipo katika Kiswahili na visawe vipo katika Kiingereza. Tofauti na kamusi ya lugha moja

ambayo maana ya kidahizo huelezwa kwa tungo fupi katika lugha ileile ya kidahizo, maana ya kidahizo katika kamusi ya lugha mbili huelezwa kwa neno moja au zaidi yaani visawe ambavyo vipo katika lugha tofauti na ile ya vidahizo. Iwapo neno hili lina maana zaidi ya moja, kamusi huonyesha visawe tofauti vyenye kuashiria maana tofauti. Hata hivyo iwapo neno la Kiingereza lina maneno tofauti yenye maana moja yaani sinonimu za neno la Kiingereza, maneno yote haya yameorodheshwa na kutengwa kwa alama ya mkato. Iwapo kidahizo kina maana zaidi ya moja, maana hizo hutengwa kwa tarakimu: 1, 2,3 n.k.

Mf. 9 lalia 1. sleep on, lie on 2. brood

mkazi inhabitant (inhabitants),
resident (residents)

nafasi 1. space (spaces)

2. time. 3 vacancy (vacancies)

6.5 *Tungo za mifano ya matumizi*

Mtu anayejifunza lugha hulazimika kuiongea, na hufanya hivyo kwa kutunga sentensi za lugha lengwa zinazofanana na tungo wanazoongea wazawa wa lugha hiyo. Mtoto ajifunzaye lugha ya mama hufanya vivyo hivyo japokuwa yeye huanza kwa kuwaiga wale wanaomzunguka, na kutokana na ile hamu ya kutaka kuongea, hujaribu kuongea na kufanya makosa lakini kwa kurudiarudia hatimaye hufanikiwa kuongea sawa kama wale anaowachukulia kama mfano (Crysal 1976). Tungo za mifano humpatia mwanafunzi sintaksia ya lugha ambayo ni muhimu sana katika kujifunza lugha kwani kama asemavyo Hatch (1978:34) kujifunza lugha ni kujifunza sintaksia ya lugha. Kamusi ya mwanafunzi huonyesha mifano ya sentensi kwa kila neno lililoingizwa kama kidahizo ili kubainisha nafasi ya neno hilo katika tungo pamoja na kuonyesha uhusiano na maneno mengine yanayoambatana nayo katika tungo. Tungo hizi hudhihirisha taarifa za kisintaksia pasi na kueleza nadharia za kisintaksia. Tungo za mifano ndiyo mazingira ya kujifunza lugha yaliyotajwa 1.0 na 1.1 juu ambayo mwanafunzi wa lugha akiyapata humsaidia kujifunza lugha.

Kwa kila tungo ya mfano wa matumizi ya Kiswahili inayotolewa kwa vidahizo, tafsiri kisawe ya sentensi hiyo nayo inatolewa ili kumwonyesha mwanafunzi tungo ya Kiingereza inavyotungwa na nafasi ya neno la Kiingereza yaani kisawe cha kidahizo katika sentensi hiyo.

Mf. 10 kabla *kiunganishi* before

Nitakutembelea kabla ya mwisho wa wiki

I shall visit you before weekend.

lazimisha *kitenzi* oblige (obliges, obliging, obliged),
compel (compels, compelling, compelled),
force (forces, forcing, forced)

Alinilazimisha nifuatane naye

He compelled me to accompany him.

Tulimlazimisha kunywa dawa

We forced him to take medicine.

kwa *kihusishi* 1. to

Nilikwenda kwa rafiki yangu kula chakula cha jioni

I went to my friend for dinner.

Walifunga magoli mawili kwa bila

They scored two goals *to nil*.

2. with

Utamenya viazi kwa kisu

You will peel potatoes with a knife

3. by

Tulisafiri kwa ndege hadi Seoul

We travelled by aeroplane to Seoul.

Walifungana goli moja kwa moja

They drew by one goal.

Dhima ya mifano ya matumizi katika kamusi ni kutoa ufafanuzi zaidi wa maana ya kidahizo na kuonyesha vidokezo vya kisarufi vya neno.

Mf. 11 *Utamenya viazi kwa kisu*

You will peel potatoes with a knife

Tulisafiri kwa ndege hadi Seoul

We travelled by aeroplane to Seoul.

Katika tungo hizi ni dhahiri kuwa mtu aweza kudadisi maana ya *kisu* kuwa ni zana ya kufanyia kazi ilihali *ndege* ni chombo cha kusafiria. Aidha neno *Seoul* hudokeza kuwa hili ni jina la mahali. Vidokezi hivi vya maana hudhihirishwa na muktadha yalipotumika maneno hayo. Tungo za mifano ni muhimu katika kamusi kwa sababu humwonyesha mwanafunzi jinsi neno husika linavyotumiwa na namna linavyojidhihirisha liwapo pamoja na maneno mengine katika tungo. Mathalani, tungo huonyesha maneno yanayofuatana na neno ambalo ni kidahizo, yaani yale yanayolitangulia au kulifuata. Mwanafunzi anaweza kudadisi mpangilio wa maneno katika tungo bila kuelezwa kuwa neno fulani huambatana na neno mahsusi, au na maneno ya kategoria fulani.

Mpangilio wa maneno katika lugha kama unavyojidhihirisha katika tungo za mifano zilizoelezwa hapo juu unafuata kaida mahsusi kimiundo za kila lugha. Tungo katika lugha huonyesha jinsi aina tofauti za maneno katika tungo zinavyojipanga na kuhusiana hata maneno hayo yakaleta maana kwa wazungumzaji. Kwa mfano, mara nyingi nomino hutokea mwanzo katika tungo na kufuatwa na kitenzi ambacho huweza kufuatwa na nomino nyingine au na kielezi. Kivumishi hufuata nomino kila wakati kinapotokea, kwa hivyo iwapo tungo ina nomino na kivumishi basi mara nyingi kivumishi kitafuata nomino. Wakati mwingine kivumishi hufuata kitenzi 'ni'. Kionyeshi huweza kutokea kabla ya nomino au baada ya nomino. Aidha kielezi nacho mbali na kufuata kitenzi, huweza pia kufuata kivumishi au nomino inayofuata kitenzi.

a) *Mtoto* anakula chakula

Katika tungo hii nomino *mtoto* imetangulia kitenzi *kula* ambacho kimefuatwa na nomino *chakula*

b) Mtoto *mdogo* anakula chakula polepole sana

Hapa tunaona kivumishi *dogo* kikifuata nomino *mtoto*, kitenzi *kula* kikifuatwa na nomino *chakula* ambayo nayo imefuatwa na kielezi *polepole* ambacho kimefuatwa tena na kielezi *sana*.

c) Huyu mtoto ni mdogo lakini anakula chakula kwa kijiko

Tungo hii inaonyesha kionyeshi *huyu* kikitangulia nomino *mtoto* ambayo imefuatwa na kitenzi *ni* kilichofuatwa na kivumishi *dogo*. Kiunganishi *lakini* kinaunga tungo iliyokitangulia yaani "*Huyu mtoto ni mdogo*" na tungo inayofuata kiunganishi *lakini*, yaani "*Anakula chakula kwa kijiko*." Katika tungo hii tunaona kihusishi *kwa* katikati ya nomino *chakula* na *kijiko*. Kihusishi hiki kinaonyesha uhusiano baina ya nomino *chakula* na *kijiko* ambao ni wa kitendwa na kitendea ambapo kihusishi *kwa* kinazileta pamoja ili kuonyesha kuwa moja ni kinatendwa kinachoathiriwa kwa kutumia 'kitu fulani' ambacho hapa ndicho kitendea.

d) Yeye ni mtoto mdogo sana japokuwa anaweza kuongea

Tungo hii inaonyesha kiwakilishi *yeye* (ambacho kinawakilisha au kushika nafasi ya nomino mtenda) kimetangulia kitenzi *ni* kama ambavyo nomino hufanya kwa kawaida. Kitenzi *ni* kimefuatwa na nomino *mtoto*, kisha kivumishi *dogo* kikafuata. Baada ya kivumishi *dogo* kimefuata kielezi *sana*. Hii inaonyesha kuwa kielezi huweza kufuata kitenzi, kielezi kingine na hata kivumishi. Tungo hii “*Yeye ni mtoto mdogo sana japokuwa anaweza kuongea*” ina tungo mbili ndani yake “*Yeye ni mtoto mdogo sana*” na “*anaweza kuongea*” ambazo zinaungwa na kiunganishi *japokuwa*. Jambo jingine linalojidhihirisha hapa ni kule kufuatana kwa vitenzi viwili kimoja baada ya kingine, yaani: *weza na ongea*.

Kwa kuhimitisha twaweza kusema kuwa kutokana na tungo za mifano mwanafunzi wa lugha anaweza kujifunza mambo yafuatayo:

- (1) Tungo za mifano huonyesha sintaksia ya neno linalotungiwa mfano katika lugha zote mbili.

Katika tungo hizi mwanafunzi atabaini jinsi maneno katika lugha hii yanavyoteuana na kuambatana. Ni muhimu ieleweke kuwa maneno katika tungo yanafuata mpangilio maalum kwa mujibu wa sarufi ya lugha husika. Kwa hivyo mtu anapoanza kuzungumza au kuandika, huchagua neno moja, na neno lililochaguliwa huteua maneno mengine yatakayochukuana na neno hilo, na kila litakaloteuliwa nalo litateua lingine ambalo litapatana nalo kisarufi na kimaana ili kukamilisha maana ya tungo na kuwasilisha ujumbe uliokusudiwa.

- (2) Miundo tofauti ya tungo za Kiswahili na Kiingereza

Kwa kuwa kila lugha ni tofauti na nyingine, tofauti za lugha hudhihirika kimsamiati na kimuundo pia japokuwa baadhi ya mambo ya msingi yaweza kushabihiana. Kwa mfano katika Kiswahili upatanisho wa kisarufi unaodhihirishwa na vipatanishi katika kivumishi au kitenzi ambavyo huteuliwa na nomino iliyo katika tungo kwa mujibu wa ngeli yake unaweza kuonekana. Kiingereza kina upatanisho wa kisarufi unaotawaliwa na nomino ambazo zimegawika katika umoja au wingi. Hapa napo nomino huteua vishirikishi maridhawa kulingana na sifa ya nomino. Vivyo hivyo kwa nafasi ya vivumishi katika tungo za lugha hizi.

Mf. 12 *Mjane alilipwa haki zake zote*
A widow was paid all her rights
Kitabu kipya kimenunuliwa
A new book has been bought

Kwa kujua tofauti hizi mwanafunzi ataweza kuepuka kutunga sentensi ya Kiingereza kwa kufuata muundo wa Kiswahili.

(3) *Kujifunza msamiati wa lugha asioujua*

Katika tungo hizi, mwanafunzi anaweza kujifunza au kujikumbusha msamiati zaidi wa Kiingereza mbali na visawe vya vidahizo anavyosoma. Hii inawezekana kwa sababu katika tungo huwa na maneno zaidi ya kisawe cha kidahizo, kwa hivyo mwanafunzi asomapo sentensi ya Kiswahili na tafsiri yake anaweza kukutana na neno la Kiingereza ambalo hakulitarajia kwa kuwa silo alilokuwa akilitafuta, lakini kwa vile kisawe chake kitakuwa katika sentensi ya Kiswahili ambacho anakifahamu vizuri, basi atakuwa amepata neno jipya na kujifunza. Iwapo alikuwa amewahi kuliona na kulisahau, basi ataweza kujikumbusha. Kwa mfano:

- Mf. 13** *kwa* *kihusishi* 1. *to*
Nilikwenda kwa rafiki yangu kula chakula cha jioni
I went to my friend for dinner.
Walifunga magoli mawili kwa bila
They scored two goals *to* nil
2. *by*
Tulisafiri kwa ndege hadi Seul
We travelled by aeroplane to Seoul

Tukichunguza kidahizo cha Kiswahili ‘kwa’ na kisawe chake katika Kiingereza ‘to’, katika mifano ya tungo za lugha zote mbili tunaona kuwa kuna maneno kadha yanayoambatana nayo. Kwa mfano ‘kwa’ inatanguliwa na kitenzi ‘enda’ na kufuatwa na nomino “kwa fulani”. Muundo huu upo pia kwenye Kiingereza. Katika muktadha mwingine ‘kwa’ hutanguliwa na kitenzi ‘safiri’ na kufuatwa na nomino yenye kudokeza ‘chombo cha kusafiria’.

Zaidi ya hayo mwanafunzi anaweza akajifunza au kujikumbusha kuwa ‘dinner’ ni ‘chakula cha jioni’, na *to* ‘score’ (goals) ni ‘kufunga magoli’. Vivyo hivyo atajua kuwa ‘kwa’ ya Kiswahili huweza kutafsiriwa kama ‘to’ au ‘by’. Isitoshe lugha hizi zina namna tofauti ya kueleza dhana moja kimuundo na kimsamiati.

- Mf. 14** *Nilikwenda kwa rafiki yangu kula chakula cha jioni*
I went to my friend for dinner.

Hapa tunaona kuwa ‘*kula chakula cha jioni*’ imetafsiriwa ‘*for dinner*’. Mifano kama hii humtahadharisha mwanafunzi kuepuka tafsiri sisisi katika

kutafsiri tungo ya lugha moja kwenda nyingine. Haisadifu kwa Mswahili kutafsiri sentensi yake kuwa:

Mf. 15 *I went to my friend to eat evening food'.*

Vivyo hivyo si Kiswahili muruwa kufuata muundo wa Kiingereza na kuitafsiri kama:

Mf. 16 *Nilikwenda kwa rafiki yangu kwa chakula cha jioni*

(4) *Kuonyesha maana za maneno yanayoambatana na kidahizo au kisawe*

Pamoja na tungo za mifano kuonyesha maneno yanayoambatana na kidahizo kisintaksia, tafsiri ya sentensi ya Kiingereza huonyesha maana ya maneno yote katika tungo. Hii ni muhimu kwa sababu maana za maneno yaliyoteuliwa kuunda sentensi ndiyo yenye kutoa maana iliyokusudiwa na msemaji ili kuweza kuwasilisha ujumbe sahihi kwa msikilizaji. Kwa mfano maneno “funga” na “bila” yaliyotumika katika mfano wa 17 hapa chini, yamefasiriwa kwa ‘score’ na ‘nil’

Mf. 17 *Walifunga magoli mawili kwa bila*
They scored two goals *to nil*

7. 0 Hitimisho

Makala hayayamejaribu kuanzisha mjadala kuhusu kamusi ya wanafunzi ya lugha mbili. Imeonyeshwa kuwa mwanafunzi wa lugha ya kigeni hana umilisi wa kutosha kuweza kutumia kamusi ya wanafunzi ya lugha moja. Imeelezwa kuwa kamusi za lugha mbili za Kiswahili zilizopo hazimsaidii mwanafunzi kujifunza lugha ya kigeni kwani zinatoa kisawe cha neno la Kiswahili pasi na kuonyesha jinsi linavyojidhihirisha linapoambatana na maneno mengine. Aidha imeelezwa kuwa taarifa za kisarufi ni muhimu sana katika kujifunza lugha. Hata hivyo imesistizwa umuhimu wa kamusi kumpatia mwanafunzi mazingira ya kujifunza lugha ambayo yatajumuisha kumpatia neno, matamshi, maana na tungo ya mfano ambayo itamwezesha kuizungumza lugha. Kwa kuwa sarufi ya lugha imo ndani ya lugha yenyewe, mazoezi ya kuiongea yatamwezesha kuisilimisha hata kupata ustadi wa kuizungumza. Hata hivyo taarifa za kisarufi, matamshi na kisintaksia zimeingizwa bila kutumia dhana za kisarufi ambazo huweza kumtatiza mwanafunzi.

MAREJEO

- Chomsky N. (1959) Review of : B.F. Skinner, Verbal Behavior 1957, Language 35, 1959 26 – 58.
- Crystal David. (1976) Child Language Learning and linguistics. London: Edward Arnold (Publishers)Ltd.
- Gouws R. H. (1989) Leksikografie. Cape Town: Academia
- _____ (2004) Monolingual and Bilingual Learners' Dictionaries. AFRILEX, LEXIKOS 14: 264 –274
- Halliday, M.A.K. (1975) Learning How to Mean. London: Edward Arnold
- Hatch Evelyn (1978) Acquisition of Syntax in a second language. In Understanding Second and Foreign Language Learning, Issues and Approaches Jack C. Richards (editor), Newbury House Publishers, Inc.
- Krashen, S.D. (1987) Principles and Practice I Second Language Acquisition, Prentice-Hall International U.K.
- Lado R. (1957) Linguistics Across Cultures. Ann Arbor: University of Michigan Press
- Littlewood, W. (1988) Foreign and Second Language Learning Cambridge University Press, Cambridge. UK
- Mdee James S. (1997) Language Learner's of a Bilingual Dictionary. AFRILEX, Stellenbosch:LEXIKOS 7:94 –106 Bureau van die WAT. South Africa.
- _____ (1986) Kiswahili: Muundo na Matumizi Yake. Nairobi:Intercontinental Publishers.
- Pimsleur, P. and T. Quinn (1971) The Psychology of Second Language Learning. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reibel, D.A. Language Learning Strategies for the adult. In Paul Pimsleur and Tarence Quinn (editors)
- Reif J.A. (1987) "The Development of a dictionary Concept: An English Learner's Dictionary and an Exotic Alphabet". In The Dictionary and the Language Learner (Anthony Cowie) pp 146 - 158
- Sinclair John. (1987) Grammar in the Dictionary. In Looking Up-An account of the COBUILD Project. ELT London: Collins.
- Skinner, B.F. (1957) Verbal Behavior. New York: Appleton-Century- Crofts
- Tarp, S. (2004) Basic Problems of Learner's Lexicography. Stellenbosch: AFRILEX, LEXIKOS 14: 223- 252

Kamusi zilizorejelewa:

- Chuwa A.R. 2001 *Junior English Swahili Dictionary*
- Feeley 1991 *Kamusi ya Kiswahili-Kiingereza*
- Hornby 1974 *Oxford Advanced Learner's Dictionary*
- Johnson F. 1939 *Kamusi ya Kiingereza –Kiswahili*
- Kirkeby 2000 *English – Swahili Dictionary*
- Krapf 1882 *Swahili English Dictionary*
- Rechenbach 1968 *Swahili – English Dictionary*
- Sinclair (1987) *Collins English Language Dictionary*
- Summers (1987) *Longman Dictionary of Contemporary English*
- TUKI (1996) *Kamusi ya Kiingereza – Kiswahili*
- TUKI (2001) *Kamusi ya Kiswahili - Kiingereza*